

УДК 37:502/504(083.71)(045)

DOI: 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-60-69

Молчанюк Ольга Василівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
ov888@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4695-9917>

Пальчик Оксана Олександрівна,

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
oksanapalchik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7282-9374>

Каденко Ірина Валеріївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
kadenko19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6525-3485>

Чернікова Наталя В'ячеславівна,

старший викладач кафедри природничих дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
chernikova.natalia75@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9530-8400>

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА: СУЧАСНІ ДЕФІНІЦІЇ

XXI ст. характеризується реальними для людства загрозами та викликами. Сучасну екологічну ситуацію в Україні та світі можна охарактеризувати як кризову, якої не було в минулих історичних періодах. Забруднення повітря і води, вирубка лісів, експлуатація морів і ґрунтів, глобальне потепління, деградація природних ресурсів – усе це результат людської діяльності, яка призводить до екологічної катастрофи. Людина гостріше стала відчувати, що вона житель планети і є часткою Природи (за В. Вернадським).

Світова спільнота вже не один рік поспіль демонструє занепокоєність долею природного середовища як на регіональному, так і загальнопланетарному рівні, попереджає про катастрофічні наслідки сучасних проблем довкілля, які потребують негайного вирішення. Реальність вимагає адекватних і професійних дій, які базуються на знаннях, культурі, етиці поведінки, оскільки сьогодення формує стратегію виживання людства. Вирішення цих питань потребуватиме чималих зусиль у багатьох сферах (освіта, культура, наука, медицина тощо).

Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства. За допомогою освіти можна виховувати ставлення, поведінку та стиль життя, необхідні для забезпечення сталого майбутнього. Освіта є допоміжним засобом у вирішенні цілої низки соціально-економічних та екологічних проблем, що постали сьогодні перед людством.

Саме через систему підготовки громадян із високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості та культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи, їх гармонійного співіснування можливо знайти шляхи розв'язання глобальних екологічних проблем (Луканюк, 2012, с. 95); водночас неперервна екологічна освіта забезпечує творче ставлення людини до своєї роботи та впевненість у майбутньому (Січко, 2016, с. 177). Екологічна освіта покликана врятувати людство від загрози, що насувається, на основі формування екологічного світогляду замість споживацького, що панує нині. Він базується на знаннях законів природи та її реакції на антропогенний вплив. Подальший розвиток цивілізації може здійснюватися лише у співіснуванні із законами природи та усвідомленні людиною своєї справжньої ролі в системі біотичної регуляції.

Освіта є базовим елементом трансформації суспільства до сталого розвитку за рахунок забезпечення особистості можливістю втілити свої уявлення про суспільство у життя. Саме така ключова роль освіти зафіксована у головних документах Всесвітніх форумів зі сталого розвитку в 1992 та 2002 рр. Так, у розділі 36 «Порядку денного на XXI століття» було проголошено, що «освіта є фундаментом сталого розвитку» (Січко, 2016, с. 176).

Людина єдина з природою генетично, функціонально й суттєво. Генетично – за своїм походженням, функціонально – перетворює її в процесі життєдіяльності, суттєво – сама людина є частиною природи. Варто зазначити, що людина мислить для того, щоб пізнати навколишній світ або ситуацію, яку переживає, і реалізує свої прагнення. Спроможність людини мислити відкриває перед нею можливості пізнання не лише реального світу, а й прихованого та доступного для розуму. Отже, на сучасному етапі перед людством постає складне завдання – здійснити кардинальні зміни у свідомості людини, сформувані і добровільно прийняти обмеження та заборони, що диктуються законами розвитку біосфери (Заверуха та ін., 2006, с. 355). Г.О. Соболев наголошує, що екологічна освіта повинна стати самостійним елементом загальної системи освіти та виконувати інтегративну роль у всій системі освіти (Соболев, 2021, с. 151), що підкреслює актуальність та сучасність досліджуваної проблематики.

Значення освіти в подоланні екологічної кризи вагоме, адже лише завдяки освіті можливо створити передумови для формування високоосвіченої особистості, яка зможе реалізувати потужні можливості на благо свого народу та світової спільноти. Для національної освітньої системи необхідна глибока екологізація змісту навчання, на базі якого можна здійснити поступовий перехід до освіти, що впливатиме на гармонійний розвиток, чим передбачається вищий рівень свідомості, духовності, екологічної культури й повне злиття з природою.

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні вітчизняних літературних публікацій стосовно дефініції екологічної освіти.

Аналіз проблематики дефініції екологічної освіти має суттєве значення, оскільки будь-яке визначення не повністю відображає поняття, воно висвітлює лише істотні ознаки, полишаючи поза своїм змістом низку інших ознак.

Термін «екологічна освіта» тлумачать або як самостійну та автономну форму, або як «загальну справу» багатьох академічних дисциплін (Сторіжко, 2019, с. 181). Така подвійність суджень лише підкреслює значущість екологічної освіти, яка характеризується відокремленістю й унікальністю та водночас міждисциплінарністю.

У довіднику екологічна освіта трактується як система навчання, спрямована на засвоєння теорії і практики взаємодії суспільства та природи, умінь і навичок з охорони природи тих елементів природи, які оточують людину і без яких вона не може обійтися як біологічна та соціальна істота (Лановенко & Остапішина, 2013, с. 76).

Н.М. Заверуха зі співавторами визначають екологічну освіту як цілеспрямовано організований, планово і систематично здійснюваний процес засвоєння екологічних знань, умінь і навичок (Заверуха та ін., 2006, с. 356).

У науковій статті В. Луканюк екологічна освіта розглядається як система навчання, спрямованого на засвоєння основ екології для формування в кожного члена суспільства усвідомлення тісного взаємозв'язку всіх природних і соціальних процесів, необхідності захисту довкілля та його поліпшення, раціонального природокористування (Луканюк, 2012, с. 96).

В.В. Червонецький визначає екологічну освіту як напрям педагогічної діяльності, спрямований безпосередньо на людину, на її почуття, мислення, відносини, свідомість, світобачення, які мають бути конвертовані в екологічному напрямі, сприяти гармонізації взаємин між людиною і природою. Сутність її полягає у тому, щоб захистити кожну людину зокрема і людство у цілому від самогубства, сприяти екологічному прозрінню. Автор зазначає, що таке тлумачення узгоджується з визначенням екологічної освіти, закріпленим у міжнародних документах, виданих під егідою ЮНЕСКО-ЮНЕП, а саме це освіта з метою виживання (Червонецький, 2012, с. 238).

В.В. Червонецький також відзначає, що екологічна освіта спрямована на виховання нової генерації людей, яка будуватиме свої відносини з природою виходячи з пріоритету ідеалів добра, справедливості, людяності, що спонукають до благородства почуттів, учинків, думок.

В. Куценко та Г. Трілленберг у своїй науковій роботі визначають екологічну освіту як цілісне культурне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, спрямоване на формування екологічної культури як складника системи національного й громадського виховання, екологізацію навчальних дисциплін і програм підготовки та, відповідно, на професійну екологічну підготовку (Куценко & Трілленберг, 2014, с. 21).

У роботі цих авторів екологічна освіта характеризується сукупністю таких компонентів: екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики та екологічної культури; це цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, розвитку особистості, що мають бути спрямовані на формування екологічного виховання та екологічної культури; це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є теоретичне формування екологічної свідомості, що означає взаємопов'язаний процес навчання, виховання та розвиток людини протягом усього життя.

С.О. Люленко у своїй науковій статті спирається на визначення екологічної освіти Н.Ж. Дагбаєвої (2003), а саме: екологічною освітою називають безперервний процес навчання, виховання і розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових і практичних знань, ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення людини до навколишнього соціально-природного середовища. Екологічна освіта має являти собою цілісну систему, що охоплює усе життя людини. Вона також ставить своєю метою формування світогляду, заснованого на уявленні про єдність із природою (Люленко, 2017, с. 120).

А.В. Братковська розглядає екологічну освіту як органічну, невід'ємну і пріоритетну частину всієї системи освіти, що надає їй нову якість, формує знання про природу та взаємозв'язки в ній (Братковська, 2021, с. 101).

В.В. Розгон екологічну освіту дітей дошкільного віку тлумачить як значно вагоміший порівняно з іншими чинник формування життєвих компетенцій, адже, маючи інтегративний зміст, саме він уже змалку формує стиль життя дитини, впливаючи в різний спосіб на стиль життя її сім'ї або ж цілої родини (Розгон, 2021, с. 96).

П. Дячук відзначає, що екологічна освіта молодого покоління є носієм загальних явищ, зумовлених складними процесами, що відбуваються в суспільстві, зокрема в екологічному стані нашої країни та за кордоном (Дячук & Перфільєва, 2022, с. 78).

За сучасних умов удосконалення системи вищої педагогічної освіти передбачає відродження її культурнотвірної місії, перехід до культурнотвірної системи освіти у цілому.

Як справедливо зазначено Г. Філіпчуком, на сучасному етапі розвитку суспільства значно загострилися соціальні, політичні, екологічні, ресурсні проблеми. Отже, на думку вченого, реальність вимагає адекватних і професійних дій, які спираються на знання, культуру, етику поведінки, оскільки порядок денний формує стратегію виживання людства (Філіпчук, 2016, с. 279).

Ураховуючи вищезазначене, відзначимо, що в Концепції екологічної освіти України окреслено завдання для розв'язання надзвичайно гострих соціально-економічних та екологічних проблем сучасної України, вирішення яких передбачає підвищення рівня екологічної свідомості, мислення й культури громадян за новими критеріями оцінювання взаємовідносин суспільства та природи.

На новому етапі відродження освіти України в освітньому процесі слід спиратися на основні національні цінності (на цінність природи теж), покладені в основу духовно-морального розвитку й виховання особистості.

О. Чабала зазначає, що пріоритетним напрямом екологічної освіти є виховання екологічної культури особистості як ефективного способу регулювання взаємодії людини зі світом природи (Чабала, 2006).

Багато науковців відзначають, що екологічна освіта та виховання справді є основою формування екологічного мислення і свідомості, без яких неможлива екологізація виробництва, що робить його екологічним і безпечним для здоров'я (Стефурак & Ястребова, 2012, с. 128).

Екологічна освіта та виховання стають стрижнем сучасної освіти і служать ключем до перебудови його сучасних систем та суспільства у цілому. Особливо актуальна роль екологічної освіти як основи нової моральності і опори для розв'язання численних питань практичного життя людей (Люленко, 2017, с. 118).

Різні аспекти проблеми, пов'язані з дослідженням виховання ціннісного ставлення до природи, вивчаються в педагогічній, психологічній і філософській науках. На підставі вивчення психолого-педагогічної літератури зазначимо, що проблема виховання цінностей, ціннісних ставлень викликає постійний інтерес у дослідників. Так, вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили філософи (В. Василенко, О. Дробницький, О. Івін, М. Марчук, В. Тугарінов), соціологи (Т. Баранова, М. Вебер, А. Здравомислов, М. Кузнецов, Г. Парсонс), психологи (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, М. Іванчук, О. Кононко, А. Лазарук, А. Лазурський, Г. Люблінська, Д. Леонтєв, С. Рубінштейн), педагоги (А. Алексюк, К. Журба, В. Ільченко, В. Киричок, О. Колонькова, Н. Непомняща, О. Матвієнко, О. Сухомлинська, Г. Тарасенко, Н. Ткачова, Г. Філіпчук, К. Чорна, Г. Шевченко).

Загальні підходи до психологічної природи цінностей і взаємовідносин особистості з навколишньою дійсністю висвітлено в наукових працях І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, О. Киричука, О. Леонтєва, Л. Масол, О. Матвієнко, В. М'ясищева, М. Роганової, С. Рубінштейна, Г. Тарасенко, Г. Шевченко. Педагогічний напрям ціннісних ставлень досліджували О. Вишневський, В. Киричок, В. Кузь, О. Савченко, О. Сухомлинська, Н. Ткачова та ін.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку педагогічної освіти велике значення надається процесу виховання в майбутнього фахівця відповідального ставлення до себе, природи, професії, що ґрунтується на таких концепціях і положеннях:

1. Про єдність людини та природи, що вибудовуються на діалектико-матеріалістичній основі. Під єдністю розуміють обопільний процес взаємовпливу незалежних, але нерозривно пов'язаних між собою компонентів – «людини й природи».

2. Учення В. Вернадського про біосферу та його концепція про ноосферу, за яким орієнтують на взаємодію людини та природи на основі гуманізму. На переконання вченого, «людина живе в біосфері, від якої є невіддільною... Вона тільки її може безпосередньо досліджувати всіма своїми органами чуття. За межі біосфери вона може проникати тільки розумом, спираючись на факти».

3. Концепція сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), за якою суспільство орієнтується на створення нової моделі цивілізації засобами коеволюції людства й біосфери (Н. Моїсєєв, Ю. Одум). За коеволюції можливо усунути «протиріччя в тріаді екології, моральності й політики як узгодження «стратегії природи» та «стратегії розуму».

4. Усвідомлення виховання екологічної культури як мети сучасної освіти.

Очевидно, що дефініції екологічної освіти містять дві складові частини – педагогічну та екологічну.

Ураховуючи вищезазначене, на нашу думку, варто звернутися до розгляду поняття «середовище». На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури нами визначено різні позиції щодо тлумачення феномена «середовище», зокрема педагогічне середовище як сфера творчого педагогічного спілкування та педагогічного впливу на особистість обґрунтовано Г. Пономарьовою; Є. Бондаревська висвітлює зміст поняття «освітньо-виховне середовище»; «освітнє середовище» як носій найважливіших комплексних чинників, якими визначається суть процесу формування особистості, досліджено В. Гриньовою, С. Золотухіною, С. Коном, та ін.; творче освітнє середовище як компонент виховної системи, у якому забезпечується успішність розвитку і саморозвитку особистості в різноманітній діяльності, створення сприятливої атмосфери, розкрито в наукових працях О. Дубасенюк, В. Ільченко та ін.

Проаналізувавши праці вищезазначених авторів, визначаємо компоненти й основні функціональні ознаки виховного середовища – його гуманітарний і розвивальний характер.

Виховне середовище як компонент освітнього середовища – це складне багатоаспектне утворення, що складається з педагогічно-виховних чинників і умов, за яких відбувається особистісний та професійний розвиток, активізуються виховні процеси.

Очевидно, що взаємодія середовища й освіти взаємозумовлена і виявляється в різних аспектах: особистісного вдосконалення (самовизначення, саморозвитку, самореалізації) завдяки розвитку структур культурної діяльності, збагачення особистісного культурного творчого та професійного досвіду, динаміки культури; підвищення рівня культури (тобто якості ціннісного змісту) окремих освітньо-професійних процесів, систем, співтовариств і вишів; розвитку й підвищення рівня культури освіти як галузі у цілому, зміни соціокультурного освітнього контексту (її наочних, інформаційних і суб'єктних середовищ, моделей, форм і механізмів організації) у процесі навчання у виші.

Основні функції культуровідповідного виховання полягають у створенні різних культурних середовищ, де відбувається розвиток особистості й набуття нею досвіду культуровідповідної поведінки, де надається систематична допомога в культурній самоідентифікації й самореалізації власних творчих задатків і здібностей.

Бінарність культури структурує природу, але водночас має на природу дестабілізуючий вплив. Природа, на нашу думку, повинна бути гармонізована саме як взаємопогоджуване ціле, як ноосфера, що виключає невідповідності й бінарність. Бінарність убачаємо у відносинах людини до природи і духовній атмосфері всього культурного середовища особистості. Культуру людини можна розкрити за її ставленням до іншого, конкретно до природи. Аналіз зазначеного погляду дає змогу акцентувати на тому, що людина, яка самореалізовується за рахунок природи, не може бути моральною та культуротворчою людиною.

Отже, виникає потреба розглянути поняття «розвивальне середовище». У нашому розумінні розвивальне середовище є не лише умовою творчого саморозвитку особистості, а й показником професійної творчості майбутнього вчителя біології, оскільки для його конструювання вчитель повинен виявити фантазію та залучити різноманітні способи його створення.

Отже, розвивальне середовище у сучасній науковій літературі визначається, з одного боку, як комплекс умов, сприятливих для соціалізації, як носій особливої системної якості, як освітній простір, у якому забезпечується максимальне розкриття особистості, створюються оптимальні умови для її розвитку; з іншого – як система, за якою реалізується освітній процес

як цілісне, безперервне, комплексне, інтегративне знання з окремих галузей науки в єдине, цілісне, системне знання про світ і формуються навички практичної реалізації здобутих знань.

Ми акцентуємо увагу не лише на ролі розвивального середовища, а й на екологізації розвивального середовища як умови й засобу розвитку еколого-естетичного, пізнавального, морального, ціннісного й діяльнісного ставлення особистості до природи.

Екологічно розвивальне середовище являє собою сукупність конкретних об'єктів природи, що оточують людину й перебувають під її опікою. Саме в екологічному середовищі формується екологічна свідомість особистості.

На думку науковців, екологічна свідомість – це індивідуальна й колективна (суспільна) здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини й усього людства загалом із цілісністю і відносною незмінністю природного середовища існування людини, усвідомлення необхідності посилатися на це розуміння в практичній діяльності, уміння та звичка діяти стосовно природи, не порушуючи зв'язків і колообігу природного середовища, сприяти їх поліпшенню для життя нинішнього й прийдешніх поколінь людей.

Часто під екологічною свідомістю розуміють сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа» і безпосередньо в природі, виробленого ставлення до природи, а також відповідних стратегій взаємодії з нею.

Екологічна свідомість, за Л. Фенчаком, є найвищою формою відображення реальної екологічної ситуації, що відповідає за цілісне бачення екологічних проблем, усвідомлення єдності людей і середовища, розуміння наявності внутрішнього «саморегулятора» екологічно цивілізованої поведінки, відчуття відповідальності, здоровий спосіб життя, активну природоохоронну діяльність, що великою мірою зумовлюються ставленням людини до навколишнього світу (Фенчак, 2017).

Розглядаємо екологічну свідомість як самостійну форму суспільної свідомості, як сукупність поглядів, теорій, емоцій, якими відображається проблематика співвідношення суспільства та природного середовища в аспекті оптимального їх розв'язання відповідно до конкретних потреб суспільства та природних можливостей.

Екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є теоретичне виховання екологічної свідомості.

Отже, сучасна система екологічної освіти України має неперервний, комплексний, міждисциплінарний та інтегрований характер із диференціацією залежно від професійної орієнтації. Вона складається з двох підсистем неформальної і формальної екологічної освіти.

Підсистему неформальної освіти утворюють (незалежно від її підпорядкованості й форми власності) засоби масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали, реклама тощо), заклади культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, туризму, заповідні об'єкти, зоопарки, ботанічні сади, національні парки, рекреаційні зони, житловий будинок, родина. Основне покликання підсистеми неформальної екологічної освіти полягає в оперативному, ефективному і максимальному поширенні інформації екологічного змісту, якнайшвидшому формуванні громадської думки, пропагуванні здорового способу життя, природовідновлювальних технологій освоєння довкілля. Особливою ланкою підсистеми неформальної екологічної освіти є сімейне і родинне виховання, яке закладає основи екологічного світогляду і світовідчуття дитини. Тому загальноєкологічним навчанням мають бути охоплені передусім батьки. Підсистему формальної екологічної освіти утворюють установи та заклади освіти, основані як на державній, так і на приватній формі власності (дошкільні установи, загальноосвітня школа, заклади позашкільної освіти, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, заклади післядипломної освіти тощо), де здійснюється науково і методично обґрунтований, цілеспрямований процес формування екологічної культури відповідно до завдань цих установ і закладів освіти щодо соціалізації особистості. Провідне місце в управлінні системою

неперервної екологічної освіти (як формальної, так і неформальної) займає функція планування (плани, програми, проекти) з урахуванням психолого-фізіологічних та вікових особливостей населення. При цьому підсистема неформальної екологічної освіти враховує здебільшого вікові особливості людини (малятко, дошкільник, молодший школяр, молодший підліток, підліток, старший підліток, юнак, молода особа тощо). Підсистема формальної екологічної освіти більше спирається на освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні й орієнтується на основні ланки системи освіти (дошкільна, початкова шкільна, базова шкільна, повна середня, професійна освіта: професійно-технічна, вища, післядипломна) (Заверуха та ін., 2006, с. 357).

Отже, набуття екологічних знань особистістю ще не є показником екологічно вихованої людини (Заверуха та ін., 2006, с. 359). Екологічна грамотність населення повинна стати основним критерієм оцінки результату діяльності держави у цьому напрямі з боку світового співтовариства, його компетентних організацій (Заверуха та ін., 2006, с. 363).

Таким чином, сучасний стан екологічної освіти в Україні свідчить, що остання потребує вдосконалення, перш за все, у контексті європейських вимог. У його основу мають бути покладені наукові принципи, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній та соціальній сферах. Українською важливою є необхідність удосконалення наявної законодавчої бази, передусім щодо зміцнення інфраструктурного потенціалу екологічної освіти; забезпечення гармонізації змісту навчання, впровадження особистісно-орієнтованих інтерактивних методів екологічної освіти, спрямованих на формування мотиваційно-ціннісних і поведінково-діяльнісних складників екологічної поведінки населення. Такий підхід сприятиме позбавленню природо-руйнівних процесів, які, на жаль, ще використовуються, у тому числі за рахунок штучних засобів виробництва, виготовлених без урахування екологічних законів.

Таким чином, освіта для сталого розвитку не може бути зредукована до однієї освітньої галузі, а потребує широкого комплексного підходу, що мобілізує потенціал природничих (насамперед біології та екології) і гуманітарних наук. Екологічний і гуманітарний типи освіти є важливими та невід’ємними складниками освіти для сталого розвитку, причому гуманітарні знання виявляють свою значущість на двох рівнях – на рівні гуманітаризації екологічного складника та на рівні інтеграції освіти для сталого розвитку в цілісну систему.

Список використаної літератури

1. Братковська А. В. Значення екологічної освіти молодших учнів у навчальній діяльності. *Issues of practice and science : abstracts of II International scientific and practical conference, London, Great Britain, September 27–29, 2021*. London, 2021. P. 101–103.
2. Дячук П. В., Перфільєва Л. П. Від дошкілля до закладів вищої освіти – екологічна освіта як важливий складник природоохоронної діяльності України та за кордоном. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. № 1(7). С. 78–84. DOI: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(7\).2022.261211](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(7).2022.261211) [in Ukrainian].
3. Заверуха Н. М., Серебряков В. В., Скиба Ю. А. Основи екології : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2006. 368 с.
4. Куценко В. І., Трілленберг Г. І. Екологічна освіта – важливий інструмент сталого розвитку. *Економіка природокористування і охорони довкілля : збірник наукових праць*. Київ : Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, 2014. С. 20–22.
5. Луканюк В. В. Екологічна освіта як чинник екологічного благополуччя в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 2(50). С. 95–98.
6. Люленко С. О. Екологічна освіта та виховання майбутніх вчителів біології на сучасному етапі розвитку суспільства. *Інноватика у вихованні*. 2017. Вип. 6. С. 118–124.
7. Розгон В. В. Інноваційні технології екологічної освіти дітей дошкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 «Педаго-*

гічні науки: реалії та перспективи». 2021. Вип. 80. Т. 2. С. 96–100. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.20> [in Ukrainian].

8. Січко І. О. Екологічна освіта й виховання як елементи стратегії сталого розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. № 4(55). С. 173–178.

9. Лановенко О. Г., Остапішина О. О. Словник-довідник з екології : навчально-методичний посібник. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с.

10. Соболь Г. О. Екологічна освіта як елемент екоцентризму. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики і рішення* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 2–3 листопада 2021 р. Харків : Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 2021. С. 150–152.

11. Стефурак В. П., Ястребова О. С. Навколишнє середовище і здоров'я людини. Медико-екологічна освіта. *Галицький лікарський вісник*. 2012. Т. 19. Число 1. С. 126–128.

12. Сторіжко О. Й. Екологічна освіта як одкровення природотворчої діяльності. *Мультиверсум: філософський альманах*. 2019. Вип. 1/2(167/168). С. 174–190. DOI: 10.35423/2078-8142.2019.1-2.10 [in Ukrainian].

13. Фенчак Л. М. Методологічний аспект формування екологічної культури студентів-аграрників. *Нові технології навчання* : науково-методичний збірник. Київ, 2005. Вип. 41. С. 158–164.

14. Філіпчук Г. Г. Освітні стратегії: глобальні і національні тенденції. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 6(75). С. 273–288.

15. Чабала О. В. Зміна освітніх імперативів на сучасному етапі розвитку системи відносин людини та природи. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 38–44.

16. Червонецький В. В. Екологічна освіта і виховання молоді шкільного віку в контексті духовного імперативу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. Вип. 5. С. 233–240.

References

1. Bratkovska, A. V. (2021). Znachennia ekolohichnoi osvity molodshykh uchniv u navchalni diialnosti [The value of environmental education of younger students in educational activities]. *Abstracts of II International scientific and practical conference "Issues of practice and science"* (London, Great Britain, September 27–29, 2021). London, pp. 101–103 [in Ukrainian].

2. Diachuk, P. V., & Perfilieva, L. P. (2022). Vid doskillia do zakladiv vyshchoi osvity – ekolohichna osvita yak vazhlyvyi skladnyk pryrodookhoronnoi diialnosti Ukrainy ta za kordonom [From pre-school to institutions of higher education – environmental education as an important component of environmental protection activities in Ukraine and abroad]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 1(7), 78–84. DOI: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(7\).2022.261211](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(7).2022.261211) [in Ukrainian].

3. Zaverukha, N. M., Serebriakov, V. V., & Skyba, Yu. A. (2006). *Osnovy ekolohii: navchalnyi posibnyk [Basics of ecology: study guide]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

4. Kutsenko, V. I., & Trillenberh, H. I. (2014). Ekolohichna osvita – vazhlyvyi instrument staloho rozvytku [Environmental education is an important tool for sustainable development]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia: zbirnyk naukovykh prats [Economics of nature use and environmental protection: collection of scientific papers]*. Kyiv: Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 20–22 [in Ukrainian].

5. Lukaniuk, V. V. (2012). Ekolohichna osvita yak chynnyk ekolohichnoho blahopoluchchia v Ukraini [Environmental education as a factor of ecological well-being in Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 2(50), 95–98 [in Ukrainian].

6. Liulenko, S. O. (2017). Ekolohichna osvita ta vykhovannia maibutnikh vchyteliv biolohii na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Environmental education and training of future biology teach-

ers at the current stage of society's development]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*, 6, 118–124 [in Ukrainian].

7. Rozghon, V. V. (2021). Innovatsiini tekhnolohii ekolohichnoi osvity ditei doshkilnoho viku [Innovative technologies of environmental education of preschool children]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5 "Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy" – Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 "Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives"*, 80(2), 96–100. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.20> [in Ukrainian].

8. Sichko, I. O. (2016). Ekolohichna osvita y vykhovannia yak elementy stratehii staloho rozvytku [Environmental education and upbringing as elements of the sustainable development strategy]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia "Pedahohichni nauky" – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University. Series "Pedagogical sciences"*, 4(55), 173–178 [in Ukrainian].

9. Lanovenko, O. H., & Ostapishyna, O. O. (2013). *Slovnnyk-dovidnyk z ekolohii: navchalno-metodychnyi posibnyk [Ecology reference dictionary: educational and methodological guide]*. Kherson: Private entrepreneur Vyshemyrskyi V. S. [in Ukrainian].

10. Sobol, H. O. (2021). Ekolohichna osvita yak element ekotsentryzmu [Environmental education as an element of ecocentrism]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii "Ekolohichno stalyy rozvytok urbosystem: vyklyky i rishennia" [Proceedings of the international scientific and practical internet conference "Ecologically sustainable development of urban systems: challenges and solutions"]* (Kharkiv, November 2–3, 2021). Kharkiv: O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, pp. 150–152 [in Ukrainian].

11. Stefurak, V. P., & Yastrebova, O. S. (2012). Navkolyshnie seredovyshe i zdorovia liudyny. Medyko-ekolohichna osvita [Environment and human health. Medical and environmental education]. *Halytskyi likarskyi visnyk – Galician Medical Journal*, 19(1), 126–128 [in Ukrainian].

12. Storizhko, O. Y. (2019). Ekolohichna osvita yak odkrovennia pryrodotvorchoi diialnosti [Environmental education as a revelation of nature-creating activity]. *Multyversum: filosofskyi almanakh – Multiverse: philosophical almanac*, 1/2(167/168), 174–190. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2019.1-2.10> [in Ukrainian].

13. Fenchak, L. M. (2005). Metodolohichnyi aspekt formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv-ahrarynykiv [Methodological aspect of formation of ecological culture of agricultural students]. *Novi tekhnolohii navchannia: naukovo-metodychnyi zbirnyk – New learning technologies: scientific and methodical collection*, 41, 158–164 [in Ukrainian].

14. Filipchuk, H. H. (2016). Osvitni stratehii: hlobalni i natsionalni tendentsii [Educational strategies: global and national trends]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of a personality: methodology, theory and practice*, 6(75), 273–288 [in Ukrainian].

15. Chabala, O. V. (2006). Zmina osvitynih imperatyviv na suchasnomu etapi rozvytku systemy vidnosyn liudyny ta pryrody [Changing educational imperatives at the current stage of development of the system of relations between man and nature]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 3, 38–44 [in Ukrainian].

16. Chervonetskyi, V. V. (2012). Ekolohichna osvita i vykhovannia molodi shkilnoho viku v konteksti dukhovnoho imperatyvu [Environmental education and upbringing of school-aged youth in the context of the spiritual imperative]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of a personality: methodology, theory and practice*, 5, 233–240 [in Ukrainian].

Молчанюк О. В., Пальчик О. О., Каденко І. В., Чернікова Н. В. Екологічна освіта: сучасні дефініції

У статті окреслено шляхи нового погляду на сучасну екологічну освіту, що є необхідним і значущим кроком для вдосконалення системи освіти України, розроблення стратегії її розвитку.

Проаналізовано сутність понять «екологічна освіта», «екологічна культура», «екологічне виховання», «розвивальне середовище», «виховання ціннісного ставлення до природи», «формальна освіта», «неформальна освіта» з позицій різних авторів.

Наголошено на тому, що екологічна освіта характеризується сукупністю таких компонентів: екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики та екологічної культури; це цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, розвитку особистості, що мають бути спрямовані на формування екологічного виховання та екологічної культури; це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є теоретичне формування екологічної свідомості, що означає взаємопов'язаний процес навчання, виховання та розвиток людини протягом усього життя. Зазначено, що екологічна освіта та виховання є стрижнем сучасної освіти і служать ключем до перебудови його сучасних систем і суспільства у цілому. Виділено концепції та положення, на яких ґрунтується сучасний розвиток екологічної освіти. Зроблено висновок, що екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є теоретичне виховання екологічної свідомості. Сучасна система екологічної освіти України має неперервний, комплексний, міждисциплінарний та інтегрований характер з диференціацією залежно від професійної орієнтації і складається з двох підсистем неформальної і формальної екологічної освіти.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, «розвивальне середовище, виховання ціннісного ставлення до природи, формальна освіта, неформальна освіта.

Molchaniuk O., Palchyk O., Kadenko I., Chernikova N. Environmental education: modern definitions

The article outlines the ways of a new look at modern environmental education, which is a necessary and significant step to improve the educational system of Ukraine, to develop a strategy for its development. The essence of the concepts of «environmental education», «environmental culture», «environmental education», «developmental environment», «education of value attitude to nature», «formal education», «non-formal education» from the positions of different authors is analyzed.

It is emphasized that environmental education is characterized by a set of the following components: environmental thinking, environmental outlook, environmental ethics and environmental culture; it is a holistic cultural phenomenon that includes the processes of learning, personal development, which should be aimed at the formation of environmental education and environmental culture; it is a psychological and pedagogical process of influence on a person, the purpose of which is the theoretical formation of environmental consciousness, which means an interconnected process of learning, education and human development during the life of a person. It is noted that environmental education is the core of modern education and serves as a key to the restructuring of its modern systems and society as a whole. The concepts and provisions on which the modern development of environmental education is based are highlighted. It is concluded that environmental education is a psychological and pedagogical process of influence on a person, the purpose of which is theoretical education of environmental consciousness. The modern system of environmental education in Ukraine has a continuous, complex, interdisciplinary and integrated nature, with differentiation depending on professional orientation and consists of two subsystems of non-formal and formal environmental education.

Key words: environmental education, environmental culture, «developmental environment», education of value attitude to nature, formal education, non-formal education.

